XALQ DOSTONLARI MATNI TAHLILIGA DOIR ADABIY-NAZARIY TUSHUNCHALAR USTIDA ISHLASH

Matkarimova Sayyora Shavkatbek qizi
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti Tillar va maktabgacha ta'lim kafedrasi mudiri, p.f.f.d.(PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.19882806

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada umumtalim maktablarida xalq ogʻzaki ijodi namunalarini oʻqitishda oʻquvchilarning kreativ tafakkurini zamonaviy pedagogik texnalogiyalardan unumli foydalanish asosida rivojlantirish bayon etilgan, xususan xalq dostonlari misolida.

KALIT SOʻZLAR

Adabiyot, maktab, milliy madaniyat, folklor, xalq ogʻzaki ijodi, doston.

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается развитие творческого мышления учащихся при преподавании устных народных произведений в средних школах на основе эффективного использования современных педагогических технологий, в частности, на примере народных эпосов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Литература, школа, национальная культура, фольклор, устное народное искусство, эпос.

ABSTRACT

This article describes the development of students' creative thinking in the teaching of folk oral works in secondary schools based on the effective use of modern pedagogical technologies, in particular, on the example of folk epics.

KEY WORDS

Literature, school, national culture, folklore, oral folk art, epic.

Zamonaviy maktabda adabiy ta'limning maqsadlaridan biri oʻquvchilarni soʻz san'ati bilan tanishtirishdir. Bu umumiy va kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashga,

maktab o‘quvchilarining muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu borada folklorning o‘rni katta bo‘lib, ular bilan tanishish maktab o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirishga imkon beradi va o‘z milliy madaniyati tarixini chuqur anglashlariga yordam beradi.

“Xalq og‘zaki ijodi” bo‘limi – maktab adabiyoti kursidagi eng an’anaviy bo‘limlardan biri bo‘lib, ixtisoslashgan maktablar zamonaviy dasturlarida mazkur bo‘limning mazmuni, janr xilma-xilligi qayta ko‘rib chiqildi va yangilandi. Shuning uchun ham uni o‘rganish tizimini batafsil ishlab chiqish adabiyot o‘qitish tizimida dolzarb bo‘lib turgan muammolardan biridir.

Aslida bu muammo nafaqat ixtisoslashgan, balki an’anaviy maktab adabiyot darslarini o‘qitishda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Ushbu omillar muammo qariyb bir asrlik tarixga ega ekanligidan dalolat beradi.

Ko‘pchilik metodist va o‘qituvchilar (V. Yu. Stoyunin, V. P. Skogshn, V. I. Vodovozov, F. I. Buslayev, Yu. M. Sokolov, M. A. Ribnikova) xalq og‘zaki ijodini o‘qitishni xalqning dunyoqarashini tushunish usuli deb bildilar. V. Ya.Stoyunin folklorni o‘quvchilarni xalq ma’naviy hayoti bilan tanishtirish vositasi deb hisoblagan; “Bizning zamonamizda ayniqsa, xalqqa yaqinlashish zarurati ongi vujudga keldiki, bundan, albatta, bu xalqni bilishning birinchi ehtiyoji kelib chiqadi”

V.I.Vodovozov xalq og‘zaki ijodida, eng avvalo, uning ulkan tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rdi, chunki “qo‘shiq, doston va ertaklarda odamlar o‘zlarining eng yaxshi fikrlari, intilishlari va umidlarini mujassam etganlar. Asrlar o‘tishi bilan ular o‘z kuch-qudratini, jozibasini yo‘qotmagan, shu tufayli ham xalq og‘zaki ijodi o‘zida qimmatli ta’lim va tarbiyaviy materialni ifodalaydi”

M. A. Ribnikova va Yu. M. Sokolovning folklorni o‘rganishga bo‘lgan yondashuvlari uning badiiy adabiyot va she’riy til taraqqiyotidagi rolini tushunish bilan belgilanadi.

O‘zbek folklorshunos olimlari:

Folklorni tadqiq etish borasida mafkuraviy tazyiq va chegaralanishlar ta’siri yaqqol sezilib turadi. Shuning uchun mustaqillik davri folklorshunosligi tamomila bir yangi folklorshunoslikdir. Bugungi kunda ham faol ijod qilib kelayotgan T.Mirzayev, O.Safarov, O.Madayev, M.Jo‘rayev, Sh.Turdimov, J. Eshonqulov kabi folklorshunos olimlarning izlanishlarini alohida ta’kidlab o‘tish joiz.

Rus folklorshunos olimlari va o‘zbek folklorshunos olimlarining fikrlarini bo

Maktabda folklorni o‘rgatishdan maqsad o‘quvchilarga xalq og‘zaki ijodining boyligini va xalqning bitmas-tuganmas ijodiy kuchini ochib berish, bolalarga xalq she’riy asarlarining hissiy tajribasini targ‘ib qilishdir.

Ma’lumki, M.A. Ribnikova o‘quvchilarning estetik tuyg‘ularini, ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan darslarning yagona uslubiy tizimini yaratgan metodist olimlardan biridir.

Metodist o‘quvchilar nutqini rivojlantirish ishining dastlabki bosqichi – badiiy nutq bilan tanishish sifatida xalq og‘zaki ijodiga alohida e’tibor qaratadi.

Ixtisoslashgan maktab o‘quvchilarning yorqin va noyob folklor obrazlarini idrok etishida, og‘zaki xalq ijodiyoti asarlarini o‘rganishida folklor “ijod laboratoriyasi”ga kirib borishi muhim ahamiyatga ega.

Xalq og‘zaki ijodi asarlarini o‘rganish yo‘llari adabiy ta’limning umumiy vazifalari bilan belgilanadi. Shunday vazifalardan biri adabiy asarni chuqur, mustaqil idrok etishga qodir, estetik did, umumiy va kitobxonlik madaniyatiga ega bo‘lgan malakali o‘quvchini tayyorlashdir.

Aksariyat zamonaviy metodist olimlar folklor asarlarini o‘rganishni ushbu maqsadga erishishning boshlang‘ich bosqichi sifatida qabul qilishadi.

Bu yondashuv ko‘plab joriy dasturlarda o‘z aksini topgan.

Ixtisoslashgan maktab adabiyot dasturida (biz tadqiqotimizda unga tayanamiz) folklor asarlarini o‘qitishda uning yuksak badiiyat namunasi ekanligini singdirish janriy xususiyatlari bilan tanishtirishdan boshlanadi.

Olimlarning folklor asarlarini o‘rganish muammolariga ko‘p bora murojaati va bu sohadagi ko‘plab tadqiqotlar maktab amaliyotida og‘zaki xalq og‘zaki ijodi asarlarini o‘rganish yo‘llari masalasi haligacha yakuniy hal etilmaganligini isbotlaydi.

Demak, masalaning dolzarbligi, birinchidan, ixtisoslashgan adabiy ta’limda xalq og‘zaki ijodi asarlarini o‘rganish muammosining janr o‘ziga xosligini hisobga olgan holda yetarlicha uslubiy ishlab chiqilmaganligi; ikkinchidan, tanlangan muammoni hal qilishning samarali vositalarini topish zarurati bilan belgilanadi.

Agar folklor asarlarini o‘zlashtirish jarayonida xalq og‘zaki ijodining har bir janrining o‘ziga xos xususiyatlarini ham, ularning o‘zaro bog‘liqligini ham hisobga oladigan tizim qo‘llanilsa, xalq og‘zaki ijodining kichik janrlarini o‘rganishning uslubiy modeli ham shunday bo‘ladi. ularning kattaroq janrlar (xalq dramasi) bilan bog‘lanishiga qaratilgan bo‘lib, bu maktab o‘quvchilarining o‘qish ko‘nikmalarini, shuningdek, og‘zaki va yozma nutqini samarali yaxshilash imkonini beradi.

Shunga ko‘ra maqolada ixtisoslashtirilgan maktabda xalq og‘zaki ijodi asarlarini o‘rganishning uslubiy tajribasini umumlashtirish; xalq og‘zaki ijodining differensial adabiy ta’lim tizimidagi o‘rni va rolini aniqlash; turli janrdagi folklor asarlarini o‘zaro munosabatlari va o‘zaro kirib borishini o‘rganish zarurligini asoslash; folklorning kichik janrlarini o‘rganishning uslubiy modelini va xalq dostonlarini o‘rganish tizimini ishlab chiqish; folklorning turli janrlarini o‘rganish,

ularning o‘zaro munosabatlarini hisobga olgan holda, o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini faollashtirishning eng samarali usul va usullarini aniqlash; maktab o‘quvchilarining kommunikativ va nutq qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan vazifalar turlarini aniqlash kabi vazifalar belgilab berildi.

Quyida “Ravshan” dostoni yuzasidan ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ba’zi usullarni tavsiya etamiz:

Obrazlarning asardagi ahamiyatini o‘rganish maqsadida RASHM strategiyasi texnologiyasini qo‘llash mumkin.

RASHM strategiyasi - bu ma’lum bir mavzu bo‘yicha yozma matnlar yaratish. Ushbu strategiya improvizatsiyaga tayyorgarlikni shakllantirishi bilan ahamiyatli. Strategiya o‘quvchidan ma’lum miqdorda ko‘nikmalarga ega bo‘lishni talab etadi va nazariy bilimlarni amaliy qo‘llash, materialni takrorlash darslarida samarali usul hisoblanadi.

R - rol, o‘quvchi kimning nomidan yozishini tanlaydi.

A - u murojaat qiladigan auditoriya.

Sh – shakl, material qanday shaklda yoziladi (latifa, hikoya, dialog, eslatma)

M - mavzu, matn nima haqida bo‘ladi.

Xalq og‘zaki ijodining “Ravshan” dostoni yuzasidan “RASHM” strategiyasini o‘tkazish namunasi:

O‘quvchi Og‘a Yunus pari (enasi) va Xasanxon (otasi) nomidan Ravshanga “sog‘inganligi” mavzusida xat yozadi.

R – Og‘a Yunus pari (enasi) va Xasanxon (otasi),

A – Ravshan,

Sh – xat,

M – sog‘inch tuyg‘usi.

Doston badiiyatini o‘rganish maqsadida Doira bo‘ylab xat yozish” texnologiyasidan foydalanish tavsiya etiladi.

Doira bo‘ylab xat yozish” texnologiyasi guruh shaklida faoliyat yuritishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar nafaqat berilgan mavzu haqida o‘ylashlari, balki o‘z fikrlarini guruh a’zolari bilan muvofiqlashtirishlari kerak. Guruhning har bir a’zosida qo‘lidagi qog‘ozga berilgan mavzu bo‘yicha bir nechta jumlalarni yozadi, so‘ngra varaqni yonidagi sinfdoshiga uzatadi, u o‘z fikrlarini davom ettirishi kerak. Qog‘ozdagi xat o‘z egasiga qaytguncha davom ettiriladi.

“Ravshan” dostonini o‘rganish jarayonida bu texnologiya nazariy bilimlarni mustahkamlashga qaratiladi. O‘qituvchi har bir guruhga dostonda mavjud badiiy til vositalarini topib, misoli bilan yozib borishni taklif etadi. Guruhlar ko‘proq ma’lumot topishga rag‘batlantirilib turiladi. O‘quvchilar taxminan quyidagi ma’lumotlarni aniqlab yozadilar:

Talmeh san’ati:

— E bolam Ravshanjon, muddaong Avazning qizi — Gulanor bo‘lsa, aslo g‘am yema! “Qizi borning nozi bor” degan, shunday-shunday deydi-da.

Sifatlash san’ati:

Jiyronqush ham shunday ot: to‘rt oyog‘i teng tushgan, biqini yoziq keng tushgan, qarchig‘ayning havosi tekkan.

Qofiyalar nasr:

Ravshanbek otini hovlidan chiqarib, ota-enasidan g‘oyibona rozi bo‘lib, ko‘chaning yuzi bilan, odamlarning izi bilan gulday jaynab, suqsurday bo‘ylab, parvoz aylab, taraqqos boylab, ostida Jiyronqush oti har usulda o‘ynab borayotir.

Ana endi Ravshan polvon otasining so‘zlariga javob berib, ko‘ngli buzilib, yurak-bag‘ri ezilib, ko‘zining yoshi tizilib, boshidan o‘tgan sir-savdosini otasiga aytib, o‘zidan o‘tganidan xabardor qilib, bir so‘z aytayotir.

Dostonning til uslubini tadqiq qilish maqsadida darslikda berilgan doston matniga tayanib Go‘ro‘g‘li, Hasanxon va Ravshanning badiiy portretini o‘z so‘zlaringiz bilan matn ko‘rinishida yaratishga harakat qiling topshirig‘ini bajarish topshiriladi. Bunda o‘qituvchi doston matnidagi qahramonlar qiyofasini yaratishga xizmat qiladigan so‘zlardan foydalanishni tavsiya etadi.

Go‘ro‘g‘li	Hasanxon	Ravshan
Mard	Sher haybatli	Mard
Qo‘rqmas	Yo‘lbars kelbatli	Polvon
Polvon	Qoplon yurakli	Qo‘rqmas
	Arslon bilakli	Haybatli
	Mard	Ravshan
	Polvon	

Xulosa qilganda, turli folklor janrlaridagi asarlarni ularning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olgan holda o‘rganish ularning estetik va badiiy o‘ziga xosligini chuqurroq anglash, maktab o‘quvchilarida xalq og‘zaki ijodi xalq og‘zaki ijodining ajralmas qatlami sifatidagi g‘oyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Safo Matjon. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. (O’qituvchilar uchun metodik qo’llanma)-T: “O‘qituvchi”,1996
2. Shermatova U.S. Aesthetics of nature in Cholpon's work // Academic research in educational sciences volume 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804

3. Shermatova U.S. Aesthetics of nature in Cholpon's work // Academic research in educational sciences volume 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804
4. Matkarimova, S. S., & Umaraliyeva, M. N. (2023). O ‘TKIR HOSHIMOVNING PSIXOLOGIK TASVIR MAHORATI (“URUSHNING SO ‘NGGI QURBONI” HIKOYASI MISOLIDA). European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 13, 253-255.
5. Matkarimova, S. S. (2023). BADIIY ASARLAR: ERTAK, HIKOYA MAZMUNINI O ‘ZLASHTIRISH METODIKASI (2-SINF O ‘QISH VA ONA TILI SAVODXONLIGI DARSLIGI MISOLIDA). O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(19), 151-155.
6. қизи Маткаримова, С. Ш. (2020). АДАБИЁТ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ДАРСЛИКЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ. Science and Education, 1(Special Issue 3), 127-133.
7. Маткаримова, С. Ш. Қ. (2023). ИХТИСОСЛАШГАН МАКТАБ АДАБИЁТ ДАРСЛАРИДА ЁЗУВЧИЛАРНИНГ ТАРЖИМАИ ҲОЛИНИ ЎРГАНИШДА ИЛМИЙ-МЕТОДИК ЁНДАШУВЛАР. Academic research in educational sciences, 4(11), 5-14.
8. Matkarimova , S. (2023). FORMING CREATIVE THINKING THROUGH CREATIVE TASKS. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 4(5), 144–153. https://doi.org/10.37547/mesmj-V4-I6-22
9. Matkarimova , S. (2023). TECHNOLOGIES FOR STUDYING PEOPLE’S ORAL CREATION SAMPLES IN DIFFERENTIAL LITERARY EDUCATION (FOR THE EXAMPLE OF FOLK EPISTLES). Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal,.